

BASKI RESMİN İLK ÖRNEĞİ MÜHÜRLERE PLASTİK BİR YAKLAŞIM

Arş. Gör. N.Ayça ALBAYRAKTAR*

Türkiye'de 1900'lü yılların başlarından önce Güzel Sanatlar Akademisi'nde başlayan ve daha sonraki yıllarda sanat eğitimi veren diğer yüksek okulların katkılarıyla giderek yoğun ilgi görmeye başlayan baskiresim, günümüz sanatçıların teknik beceri ve yaratıcılıkta gösterdikleri çabaları sanat adına önemli bir anlatım dili olmuştur. Özellikle yetmişli yıllardan sonra baskiresim sanatımızda "patlama" denilebilecek bir gelişme yaşanmış, araç-gereç ve teknik olanakların artması, özgün baskiresim şerhilerinin düzenlenmeye başlaması, sanatçıların "özel baskı" atölyelerine kavuşmaları ve en önemlisi de alıcı sayısındaki artışlar bu büyük gelişmeyi sağlamıştır.

Metal, taş ya da ahşap levha üzerine kazanarak yapılan resim ya da desenin kağıt üzerine mürekkeple basılmasıyla oluşturulan sanat yapıtı şeklinde tanımlayabildiğimiz kaziresmin yanı sıra, serigrafı ve taşbaskı gibi çeşitleri de olan özgün baskiresmin¹ ilk insanlar, kil çamuru ile bir takım kalıplar oluşturarak "baskı tekniği"nin ilk örneklerini vermişlerdir. Milattan Önce üçüncü yıllara ait olduğu belirlenen bu tarihi bloklar çok ilkel bir basım şekli olmakla birlikte insanların gereksinimlerine verdikleri bir cevap olarak baskı ile çoğaltmanın ilk örnekleri olması dolayısıyla önemli birer tarihi belgelerdir.

İlk baskı örneklerini Hitit ve Asur uygarlıklarında kullanılan mühürler olarak düşünebiliriz.² Zamanla şekil değiştirmekle beraber Orta Anadolu'da Kayseri, Kültte, Batı Anadolu'da Firig, İyon, ers uygarlığı kalıntılarında bulunan dikdörtgen kurs ve silindir mühürlere rastlanmaktadır.³ Batı Anadolu'dan başka Mezotamya sanatı içerisinde incelenen Sümer yontusunda da silindir mühürler karakteristik özellik gösterirler.⁴ Silindir mühürlerin sık görüldüğü bir diğer üslup ise eski Babil uygarlığıdır.⁵

* Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fak. Resim Böl. Öğretim Elemanı

¹Metin Sözen.Uğur Tanyeli, "Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü" İstanbul,1994.s.127-181

²Nimet Özgüç. "Kaniş Karumu, Kattı Mühürleri ve Mühür Baskıları", Ankara.1968 s.5-6

³Kutlu Emre, "Anadolu Kurşunlu Figürinleri ve Taş Kalıpları"Ankara.1971

⁴Kutlu Emre, a.g.e. s.44

⁵Nimet Özgüç, a.g.e. s.15-19

Orhun'dan Anadolu'ya kadar uzanmış olan Türk damgaları Anadolu'daki çeşitli boy,soy,oymak,oba,aşiret,cemaat ve aileler arasında kullanılmış ve hala kullanılmaktadır. ⁶

Mühürlerin en gelişmiş hali ile Osmanlı İmparatorluğu'nda karşılaşırız. Bu devirde kullanılan mühürler elips, yuvarlak,kenarı kesik dikdörtgen ve az sayıda dikdörtgen biçimlidir.⁷Türk mühürlerinde silindirik mühürlerden ziyade damga mühürler kullanılmıştır.

Milattan önceki yüzyıllardan beri, maddi kültür unsurlarımızdan biri olarak kullanılan mühürler çeşitli taşlar üzerine oyarak, kazıyarak oluşturulan biçimlerin izlerinin çıkartılması amacıyla kullanılır. Örneğin; Eski Babil ve Sümer yontusundaki silindirik mühürler , yumuşak bir kil yüzey üzerinde yuvarlanarak üzerindeki işaretlerin izlerin çıkması sağlanarak oluşturulmuştur.⁸(Şekil 1) Mühürlerde uygulanan çukur ve yüksek baskı teknikleri damga mühürlerde yumuşak yüzey üzerine direkt olarak bastırılmakla elde edilir. Eski Hitit uygarlığında ise silindirik mühürler yerini büyük ölçüde damga mühürlere bırakmıştır. Eski çağ mühürlerinin çoğu pişmiş topraktan olduğu gibi, kireçtaşı gibi maddelerden olanları da vardır.⁹Son dönemlerde Osmanlı Devletinden kalma mühürler ise altın, gümüş, bakır gibi madenlerin yanı sıra akik, zümrüt gibi değerli taşlara da yazılmaktaydı.¹⁰

Mühürlerin kullanılış yerleri ve amaçları ilk çağlardan günümüze çok fazla değişmemiştir. Milattan önceki yüzyıllardan beri maddi kültür unsurlarımızdan olan mühürlerin kullanılış amaçları, çeşitli eşyalar, hatta abideler üzerinde silinmez izler bırakmak ve bu izleri yüzyıllar sonrasına aktarmaktı. Bu özelliği mühürlere sanatsal görünümlelerinden öte, tarihsel birer belge görevi yükler. Yiğitlik, cesaret, güç, kuvvet, mertlik, bolluk ve bereket anlamları taşıyan Türk mühürleri çeşitli hayvanların üzerinde, mezar taşlarında, ziynet eşyalarında, ambarlarda, kap kacakta, silahlarında ve vücutlarında yaptıkları dövmelerde kullanılmıştır.¹¹ Osmanlı devleti'nde ise mühürler imza yerine geçmiş ve resmi yazışmalarda kullanılmıştır.¹²

⁶Prof.Dr.TTuncer Gülensay."Orhun'dan Anadolu'ya Türk Damgaları" İstanbul , 1989 s.18

⁷Fatma Egemen Engin. "Mühür ve Mühürçülük Sanatımız" İstanbul 1994 s.28-29

⁸Kutlu Emre. a.g.e. s.44

⁹Nimet Özgüç. a.g.e. s.8-9

¹⁰Fatma Egemen Engin.a.g.e. s.29

¹¹Prof.Dr.Tuncer Gelensay. a.g.e. s.18

¹²Fatma Egemen Engin, a.g.e.s.29-30

Kullanılış amaçlarında çok büyük farklar tesbit edemediğimiz mühürler, üzerinde kullanılan biçimler açısından da birbirinden çok fazla kopuk değildir. İlk çağda Anadolu'da mühürler üzerinde görülen çeşitli figür tasvirlerindeki farklı üsluplar, bu çağda Anadolu'da çeşitli sanat okullarının varlığını bize göstermektedir.¹³

Kurs kaideli tepesi yuvarlak koni kulplu mühürler Eski Hitit uygarlığının karakteristik özelliğidir. Mühür yüzlerinde ise helazon şeridi, saç örgüsü ve ip şeridi formları kullanılmıştır. Tapınma sahneleri balık-adam veya aslan-adam şeklindeki insan-hayvan melezleri, heraldik kartallar, çeşitli hayvan figürleri, bitki motifleri, astral semboller, geometrik desenler kullanılmıştır.¹⁴Asur üslubundaki mühürlerde tasvir tarzları bakımından birlik görülmez. Esas konu tapma ve kahramanlık sahneleridir. Tapma sahneleri ve tanrıçaya sunulan kurban figürlerine diğer üsluplara kaynaklık ettiği bilinen Eski Babil üslubu silindirik mühürlerinde de rastlanabilir. Suriye men'seli mühürlerde ise bir şeridin altına ve üstüne dizilen figürlerin meydana getirdiği frizler görülmektedir.¹⁵Türk mühürlerinde kullanılan çeşitli hayvanlar, kılıç, güneş, ay, yıldızlar, hayat ağacı gibi motifler, Türk toplumunun folklor ve etnolojik malzemelerinin zenginliğini temsil eder.¹⁶ Osmanlı Devleti mühürlerinde ise atasözleri, beyitler, ayet veya hadisler yazılabildiği gibi, bazılarında sadece sahibinin adı bulunurdu. Bunların hepsi oyma olup, kabartma mühürlere pek fazla rastlanmaz (Şekil III)Cumhuriyete yakın devirlerde ise genellikle yuvarlak ve süslü yazı ile düzenlenmiş mühürler kullanılmıştır.

Okuma yazmada kolaylık sağlması ve imzanın taklit edilmesini önlemek amacıyla kullanılan mühürlerin yerini Türk harflerinin kabulü ile imza almıştır. Lastik damgaların yaygınlaşması mühürcülük sanatımız maalesef tarihe karışmış sanatlarımız arasına girmiştir.¹⁷Çok küçük uygulama alanının olması, kazıma tekniklerindeki zorluklar ve biçimlerin ters olarak kazınması, kaybolduğunda aynısının yapılmaması gibi teknik zorlamalar, mühür kazıyıcılarını yıldırılmamış, her biri sanat eseri niteliğinde değerli eserler ortaya koymalarını engelleyememiştir.

İlk çağdan bu yana tüm mühürlerde, bilinçli bir şekilde olmasa da nokta, çizgi, biçim, epas, ritm ve kompozisyon gibi plastik elemanlar, şaşırtıcı olgunlukta kullanılmıştır. (Şekil II) Düzenlemelerde nokta, tek başına olduğu gibi iki üç ve dördü olarak da dizayn edilirdi.

¹³Kutlu Emre. a.g.e. s.44

¹⁴Nimet Özgüç, a.g.e. s.5-10

¹⁵Nimet Özgüç. a.g.e. s.7-8

¹⁶Prof.Dr.Tuncer Gelensay. a.g.e. s.20

¹⁷Fatma Egemen Engin.a.g.e. s.45

Noktalar genellikle köşeli, nadiren yuvarlak kullanılmıştır. Yazıdaki fonksiyonundan öte, boşluk doldurmak için espasa hizmet eder nitelikte yer almıştır. Kompozisyonda ritmi sağlarken bütünü algılanmasını kolaylaştırır. Çizgi mühürlerin iskeletini oluşturur. Dik çizgilerin hareketsizlik etkisini, eğik çizgilerin dinamizmi karşılar ve kontrast bir etki oluşturur. Çizginin değişen kalınlığı ise farklı leke değerlerinin oluşmasını sağlar. Siyah-beyaz kontrastı leke unsuru için temel alınmıştır. Çizginin yanı sıra nokta ve bitkisel, motifler de lekeye hizmet eder. Harflerin formunda ve çizgilerde bilinçli olarak yapılan deformasyonlar ve stilizasyonların amacı kompozisyonu birliğe ulaştırmaktır. Denge zıt ve kendi kendini bütünleyen kuvvetlerin eşitliği olarak, birliği ve kendine yeterliliği sağlar. Simetrik, asimetrik merkezi denge çeşitleri ayrı ayrı kullanılmıştır.

Plastik sanatlar da çizgi, leke, form ve renk gibi plastik unsurların yüzey içinde ölçülü ahenkli ve düzenli tekrardan oluşan ritim de mühür düzenlemelerinin temel taşıdır. Düzenlemelerdeki teknik, form mükemmelliği, birlik ve müzikalite, soyut ifade gücü gibi unsurlar, arayış içinde bulunan çağdaş resim sanatındaki kadar güçlüdür. Nokta, çizgi ve leke resim sanatının temel elemanları, tabiatı ve dış gerçeği ifade etmeye feda edilmeden, yalnız kendi plastik amaçlarına uygun olarak kullanılır.¹⁸ Tarihin sunduğu birikimden yararlanan postmodern sanat anlayışında da mühürler ve üzerlerindeki düzenlemeler bazı sanatçılara ilham kaynağı olmuştur. Süleyman Saim Tekcan'ın ve Ergin İnan'ın gravürlerinde bu tarzın olgun örneklerine rastlanmaktadır. (Şekil IV ,V)

Uygarlıkların farklılaşması, çağların değişmesi gibi faktörler sanattaki temel plastileyi sarsmamış aksine ortak bir dil oluşmasını sağlamıştır. Çağlar boyu kullanım şekilleri ve amaçları çok büyük değişikliklere uğramamış mühürcülük sanatı, bu derin kültür birikimi altında ezilmemeli, günümüzde farklı kullanım alanlarıyla yaşatılmaya çalışılmalıdır. Kütüphanelerimizdeki kitaplarda, özel yazışmalarımızda ve hatta bazı özel eşyalarımız üzerinde bulundurabileceğimiz bu küçük sanat yapıtlarının yaşamımıza renk katacağı şüphe götürmez bir gerçektir.

¹⁸Doç.Dr. Nihat Boydaş. "Talik Yazıya Plastik Değer Açısından Bir Yaklaşım." İstanbul . Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları. 1994.s.99-145.

KAYNAKÇA:

BOYDAŞ Nihat, "Talik Yazıya Plastik Değer Açısından Bir Yaklaşım" İstanbul Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları 1994

EMRE Kutlu, "Anadolu Kurşunlu Figürinleri ve Taş Kalıpları" Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1971

ENGİN Fatma Egemen, "Mühür ve Mühürçülük Sanatımız" İstanbul, Arıtan Yayınevi 1994

GÜLENSOY Prof.Dr.Tuncer, "Orhun'dan Anadolu'ya Türk Damgaları", İstanbul, Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları 1989

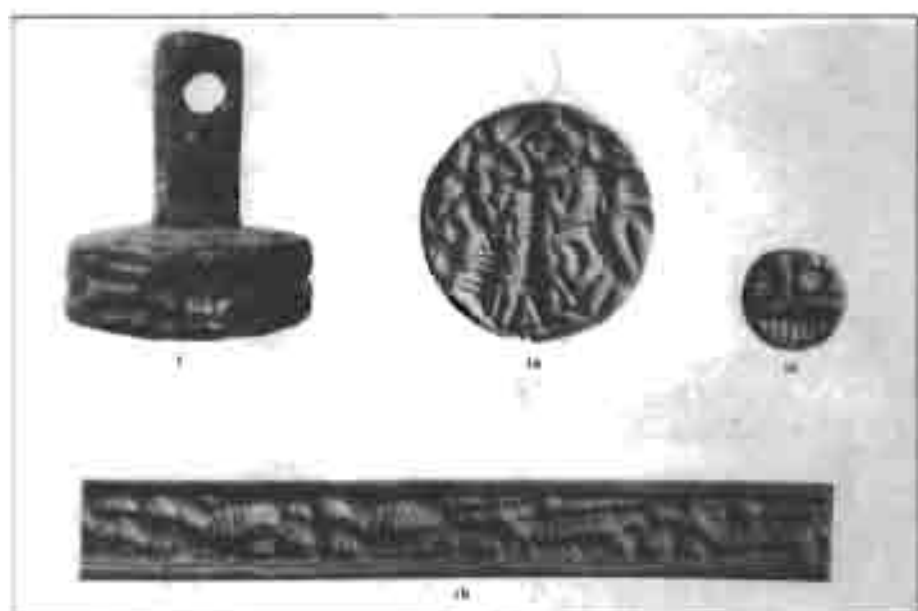
ÖZGÜÇ Nimet, "Kaniş Korumu İb Katı Mühürleri ve Mühür Baskıları" Ankara Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1968

PISCHEL Gina, "Sanat Tarihi Ansiklopedisi" CiltI Görsel Yayınları 1983

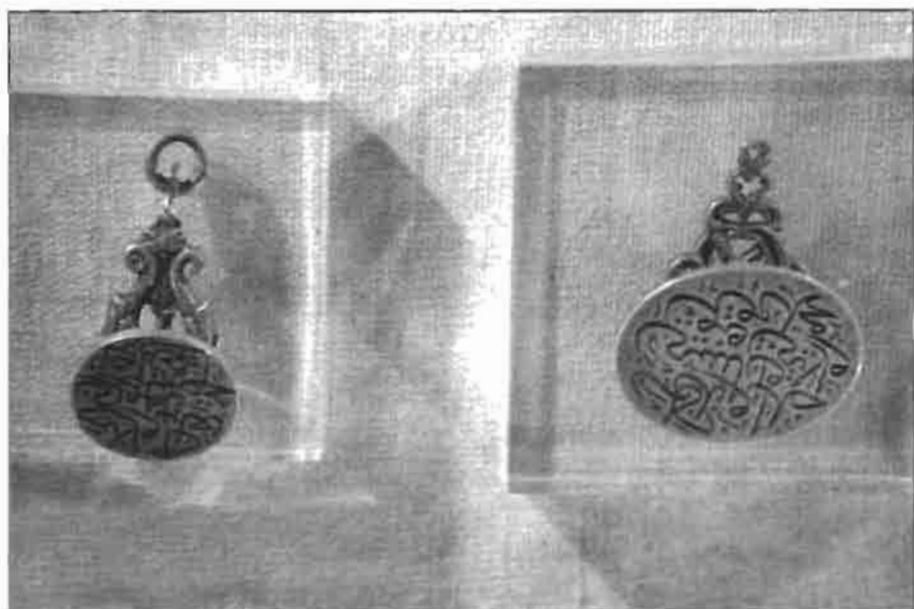
SÖZEN Metin, TANYELİ Uğur, "Sanat kavram ve Terimleri Sözlüğü" İstanbul, Remzi Kitabevi, 1994



Resim 1



Resim 2



Resim 3



Resim 4



Resim 5